

Жарко Трeбјешанин

*Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитет у Београду
zarkotreb@sbb.rs*

Горан Јованић

*Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
Универзитет у Београду*

Младен Стајић

*Институт за етнологију и антропологију
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
mladen899@yahoo.com*

Зашто савремена деца и одрасли воле бајке*

Апстракт: Рад је настао на основу теренског емпиријског истраживања, мишљења и ставова родитеља о бајкама. Истраживање је изведено помоћу посебно конструисаног упитника на узорку градских и сеоских испитаника родитеља оба пола у Јагодини и селима области Левча. Овде је представљено и анализирано мишљење родитеља о педагошком и психолошком значају бајке као фолклорног жанра. Резултати показују ко данас деца прича бајке, као и које су традиционалне бајке најомиљеније савременој деци и њиховим родитељима. На основу емпиријских резултата можемо поуздано одговорити шта родитељи у Србији мисле о томе да ли су "бруталне", "кржаве" бајке штетне за децу или не? Посебно је значајно откриће шта родитељи сматрају зашто деца воле бајке и шта је то добро и лепо што она могу да науче из ових фантастичних прича.

Кључне речи: бајка, родитељи, деца, омиљене бајке, психолошки значај бајке, суровост у бајкама

* Овај текст је резултат рада на пројектима "Народна култура Срба између Истока и Запада" (177022) и "Антрополошко проучавање Србије – од културног наслеђа до модерног друштва" (177035) које финансира Министарство просвете и науке РС.

Увод

Бајка је древна и узбудљива усмена народна прича о крајње необичним доживљајима јунака у једном фантастичном свету, насељеном људима и натприродним бићима попут вештица, змајева, чудовишта и моћних цинова, мудрих старца и добрих вила. Она је по правилу испричана изванредно лепим, сликовитим, раскошним и стилски дотераним језиком. Зато можемо рећи да је бајка чудесно лепа прича о чудесном. Она је једна од најстаријих и најлепших форми усмене књижевности (Требјешанин 1994, 162).

Јунак бајке, на њеном почетку слабо или глупаво дете или краљевић по правилу због неке невоље напушта кућу и креће у неизвесну пустоловину како би остварио свој високо постављени циљ. Касније, уз помоћ чаробних помагача и властите довитљивости он бива преображен у моћног и срчаног јунака, којем полази за руком да савлада бројне препреке, да у неравноправној, драматичној и погибелној борби убије аждају, змаја или дива, те да, најзад, заслужено стигне до свог циља: задобија љубав принцезе и царски престо. У "женској" верзији бајке, јунакиња бајке, обично занемарена, сиромашна или од маћехе злостављана девојчица, уз помоћ чаробних помагача, успева да савлада све тешкоће и ограничења, да надмаши своје љубоморне супарнице и да се, на крају, уда за принца. Са структуралног, морфолошког становишта, бајка се може дефинисати као приповетка чији ток радње иде од наношења штете или недостатка, преко међуфункција ("одлазак", "забрана", "кршење забране", "даривање", "тешки задаци", "решавање", итд.), ка свадби или еквивалентним функцијама које доводе до коначног расплета (Проп 1982, 99-100).

Бројне генерације родитеља одрастале су слушајући с уживањем познате бајке као што су "Црвенкапа", "Снежана" или "Ивица и Марица". Савремени родитељи, међутим, оклевају или избегавају да ове исте бајке причају својој деци, зато што верују да су оне исувише "крвожедне", "заstraшујуће", "примитивне" и "сурове" (деца бацају вештицу у врелу пећ, брат брату вади очи, јунак противнику без размишљања одсече главу, лажног јунака растржу коњи, и сл.).

У новије време у многим развијеним земљама Западне културе, бајкама се замера да су ретроградне, да не делују васпитно (одобравају лаж, превару, крађу), а њихов језик је груб, сексистички, патријархалан (син добија престо, а кћер мора да се уда за кога јој каже отац; жене су приказане као зле, пакосне, њихова главна улога је домаћица и мајка), расистички (припадници других раса, нпр. Роми или Арапи у европским бајкама су примитивни, насилни, подмукли, лукави), етноцентричан ("наши" јунаци су добри, поштени, храбри, правични итд.), ксенофобичан (странац је опасан, зао и обично има демонска обележја), односно да није педагошки пододобан, нити "политички коректан". Једно истраживање, које је извела Сали

Годард Блајт на узорку од 3000 родитеља, показало је да се савремени родитељи устежу да читају деци познате бајке јер се боје да су не само "исувише мрачне", већ су и "политички некоректне" (нпр. некоректно је користити увредљив израз "патуљак", "наказа", "стара вештица" и сл.), препуне штетних предрасуда и стереотипа. Из тог разлога 25% родитеља не жели да деци прича познате бајке попут "Пепељуге" (Blythe 2011).

Неки педагози сматрају да су бајке непримерена, штетна литература за децу зато што мала деца, недовољно развијених когнитивних способности, не разумеју њихов симболички говор, већ могу да их схвате дословно, што онда код ове емоционално и интелектуално незреле деце изазива страхове, психичку нестабилност и подстиче агресивност и суровост.

С друге стране, неки књижевни критичари сматрали су да су древне бајке, настале у далекој прошлости, савременој деци стране, неразумљиве и предвиђали су да ће бајке као застареле устукнути и потпуно ишчезнути пред савременом литературом за децу, односно да ће децу све мање занимати ове "наивне и просте вилинске приче". Показало се, међутим, да ова предвиђања нису тачна. Наравно да савремена деца имају своје јунаке и новија бајковита ауторска дела попут *Хобита*, *Чаробњака из Оза* или *Хари Потера*, која су преточена у широм света популарне филмове. Када се дубље анализирају ова и друга савремена ауторска књижевна дела пуна чудеса, у њима се среће позната матрица и много омиљених ликова, предмета, мотива и других елемената преузетих из структуре класичне народне бајке. Али и поред ових нових дела, деца и даље траже да им се причају или читају и оне "старе добре бајке" попут бесмртне *Пепељуге* или *Трнове Ружнице* (некада само у новом руху, попут Дизнијевих филмова).

Због свега овога, како би се проверило стварно мишљење родитеља у Србији о бајкама, организовали смо једно пилот емпиријско истраживање ставова данашњих родитеља о бајкама и њиховој психолошкој, педагошкој, етичкој и социјализацијској вредности. У теренском истраживању помогли су нам студенти етнологије који су обавили прикупљање података упитником, посебно конструисаним за ову студију, сачињеним од десет претежно отворених питања о бајкама.

Узорак за истраживање

Узорак истраживања чини 211 родитеља оба пола (*мушкарци* = 92, *жене* = 119), из града Јагодине и околних села из Левча: Опарић, Белушић, Малешево, Вукмановац, Течић и Секурич (*град* = 111, *село* = 100), различитог степена образовања (*непотпуна и нижа стручна спрема* = 38, *средња стручна спрема* = 109 и *висока и виша* = 64) и старости (*млађи*: од 20 до 40 г. = 76 и *старији*: више од 41 г. = 135). У Јагодини узорак

је био 111 испитаника, 42 мушког и 69 женског пола, а у селима (укупно) 100, 50 мушког и 50 женског пола.

Метод истраживања

Истраживање је изведено теренским методом уз помоћ анкетара – студената Етнологије и антропологије Филозофског факултета из Београда у пролеће и лето 2012. године. Упитник о бајкама састојао се од 4 општа демографска питања и 10 питања о бајкама и причању бајки.

Резултати истраживања

Колико често се деци причају бајке

Пре свега занимало нас је да ли је тачно да савремени родитељи данас ретко причају "старомодне" бајке деци, као што то мисле неки књижевни теоретичари и педагози. Показало да то чињенички није тачно.

На питање у упитнику *Колико често причате деци бајке?* добили смо следеће одговоре. "Често" деци прича бајке готово половина родитеља (49%), "понекад" нешто мање од једне трећине родитеља (29%), а најмање, нешто више од једне петине родитеља деци прича бајке "ретко" (22%). То значи да убедљива већина, чак готово четири петине (79%) савремених родитељи у Србији причају деци бајке често или понекад! Овај резултат имплицитно наговештава да наши родитељи верују да су бајке лепа, добра и пожељна литература за децу.

Табела 1. *Колико често причате деци бајке?*

	фреквенције (f)	процент (%)
често	103	48.8
понекад	63	29.9
ретко	45	21.3
укупно	211	100.0

Да ли Ваша деца воле да слушају бајке?

На питање *Да ли Ваша деца воле да слушају бајке?* убедљива већина родитеља (близу 94%) одговара са "да", а мали проценат њих са "не" (6%). Дакле, упркос продору савремене литературе за децу, по мишљењу њихових родитеља, наша деца у огромној већини још увек воле да слушају традиционалне бајке.

Табела 2. Да ли Ваша деца воле да слушају бајке?

	фреквенције (f)	процент (%)
Не	13	6.2
Да	198	93.8
Укупно	211	100.0

Ко деци прича бајке: данас и некада

У овом истраживању било нам је значајно и да сазнамо чијим посредовањем, преко којих људи (чланова породице) деца сазнају бајке, односно ко су савремени казивачи очаравајућих "вилинских прича". На питање које је гласило: **Ко најчешће прича деци бајке?** добили смо углавном очекиване одговоре да су то чланови најуже породице. Најчешће казују бајке деци *мајке* (више од 50%), затима *баке*, па онда у мањој мери *деде* (14%) и *очев* (9%), а најређе браћа или сестре. Најзад, веома је редак (1%) био одговор "неко други" (нпр. "комшија").

Када погледамо табелу 3 са лакоћом уочавамо да је задатак причања бајки неравномерно распоређен у породици, односно да је улога казивача у великој мери родно (полно) детерминисана. Тако, рецимо, када упоредимо по полу родитеље као казиваче, онда видимо да мајке причају деци бајке девет пута чешће него очеви! А баке бајке причају око три пута чешће него деке својим унуцима.

Табела 3. Ко најчешће прича деци бајке?

	фреквенције (f)	процент (%)
Мајка	113	54
Баба	102	48
Деда	30	14
Отац	19	9
Брат/сестра	17	8
Неко други	2	1

Питали смо родитеље и **Ко је Вама причао бајке** да бисмо установили евентуалну промену у улогама казивача код чланова породице током смене генерација. Резултати дати у табели 4 показују да у ранг листи најчешћих казивача бајки нема промена у односу на претходну генерацију.

Табела 4. Ко је Вама причао бајке

	фреквенције (f)	процент (%)
Мајка	94	44
Баба	74	35
Деда	22	10
Отац	18	8,5
Брат/сестра	6	3
Неко други	37	17,5

И родитељима, када су они били деца, и њиховој деци данас иста лица највише причају бајке: *мајка* и *баба*. Редослед учесталости је исти и за једне и друге. Разлика је што су некада чланови породице нешто мање причали бајке, а, очигледно, знатно више је било "неких других" казивача (тетке, стрине, ујне, комшије, итд.). Овај последњи податак може се објаснити тиме да су некада биле веће, проширене породице у којима су и други чланови, даљи рођаци, узимали учешће у подизању деце. Данас је много више малих, нуклеарних породица, тако да је сужен број оних који могу узети улогу васпитача деце у породици.

Када деца највише воле бајке

У скорашњој студији о бајкама и дечјој имагинацији, психолог Клер Голомб каже да "од доба њиховог објављивања генерације деце са заносом су слушале омиљене бајке, инсистирајући да сваки пут изнова чују исту бајку. Бајке задржавају свој статус омиљених прича у узрасту од шесте до десете године", мада, каже она, и одрасли признају да су бајке на њих оставиле трајни утисак и извршиле велики утицај (Голомб 2012, 198).

Већина савремених психолога и истраживача књижевности за децу сматра да су бајке најпопуларнија литература за децу на предшколском узрасту, па смо и ово мишљење хтели да проверимо. Отуда се једно од питања односило на то који је дечји узраст најпогоднији за причање бајки. Овде се наши родитељи веома слажу, односно чак готово двадесет пута више родитеља сматра да је за бајке погоднији предшколски него школски узраст, јер тада, пре него што крену у школу, деца највише воле да им се оне причају. Наиме, 80% сматра да деца највише воле да слушају бајке пре школе, а само њих 4% мисли да воле да их слушају и у школском узрасту. Истина, добар део родитеља (15%) сматра да су бајке омиљене деци и на предшколском и (раном) школском узрасту, односно

да "увек" воле бајке. Наиме, питање је било отвореног типа, па су неки родитељи одговарали да деца воле бајке на узрасту од 5 до 9/10 година или "докле год су деца".

Табела 5. У којем узрасту деца највише воле бајке?

	фреквенције (f)	процент (%)
предшколски	171	81.0
школски	9	4.3
увек	31	14.7
укупно	211	100.0

Зашто деца воле бајке

Већ вековима су бројне генерације деце фасциниране "причама о чудесима" и увек изнова, с истим узбуђењем, уживају у слушању исте, добро познате бајке. Творац психоанализе је још пре готово сто година у једној својој студији луцидно указао на необичан феномен да мала деца инсистирају да им родитељи на савршено исти начин, истим речима причају приче о чудесним авантурама ликова из бајки, које они воле и знају их напамет (Фројд 1920, 36).

Готово је невероватно да исте "старе приче" о чудесним збивањима која су се догодила "некада давно" и даље остају омиљене деци. Шта то скривају бајке, шта је то чиме оне опчињавају децу предшколског и раног школског узраста?

У психологији, психоанализи, педагогији и теорији књижевности, више од једног столећа воде се дискусије о томе зашто су деца као омађијана бајкама, откуда та магична привлачност народних бајки за ум малог детета. Чувени писац савремених бајковитих романа Џон Роналд Рејел Толкин указује да постоји "некаква природна веза између дечје душе и бајке, као, рецимо, између дечјег тела и млека" (Толкин 1993, 41). Овим својим метафоричним исказом, славни писац интуитивно наслућује снажну "тајну везу" између бајки и проблема дечје психе у развоју, коју ће аналитичари, дубински и развојни психолози, покушати да научно објасне.

Сигмунд Фројд и психоаналитичари су први међу психолозима учили и покушали да објасне ту тајанствену склоност детета према бајкама и готово опсесивну потребу да их изнова слушају. По њему, овај афинитет према бајкама заснива се на томе што се дете, а да није свесно тога, у тим наизглед наивним причама сусреће са сопственим несвесним ком-

плексима, фантазмима, тешкоћама и конфликтима. Привлачност бајки и опседнутост њиховим садржајем почива на томе што ове заносне и страшне приче задовољавају многе скривене потребе детета и помажу му у превазилажењу криза, сукоба и страхова, који настају током одрастања. Тако нпр. мотив *деце остављене у шуми* приказује и обрађује *страх од одвајања* од родитеља ("сепарациона анксиозност"), а борба са снажним и суровим *мином* – *ривалство дечака са моћним и кажњавајућим оцем* (битна компонента "Едиповог комплекса").

Утемељитељ аналитичке ултрадубинске психологије види бајку као "спонтан, наиван и мишљу нестворен продукт Душе" (Јунг 2003, 39). Ове фантастичне приче представљају спонтани израз архетипских мотива, ликова и симбола колективног несвесног. "Читав митски свет бајке", са шумским духовима, патуљцима, циновима, аждајама, вилама, вештицама, сиренама и вампирима, представља "производ несвесне фантазије, исто као и сан!" (Јунг 1984, 278; Требјешанин 2011, 67-68). Опасна и узбудљива авантура у коју се смело упустио јунак бајке да би доспео до вољене принцезе и до тешко доступног блага, у ствари је језиком архетипских симбола представљен тежак пут *индивидуације*, који води до самоспознаје и стицања целовитости.

На сличан начин као и Јунг, мада се често позива на Фројда, бајку тумачи и савремени психоаналитичар Бруно Бетелхајм, један од заступника его психологије. Он у својој знаменитој књизи *Значење бајки*, у на први поглед невиним и безазленим причама за децу открива најозбиљније животне проблеме који се детету постављају у току његовог одрастања. Пустоловина у коју се упутио најмлађи син да би доспео до краљеве кћери и краљевства, заправо је сликовито приказивање унутрашње драме одрастања, развоја ега, стицања идентитета и мудрости. Све оне тешкоће на које неминовно наилази јунак бајке (*мрачна шума, пространо море, огромне планине*, и сл.) само су симболички представљене унутрашње психолошке невоље (конфликти и кризе) кроз које дете мора да прође на свом тегобном путу до пуне зрелости личности. Бајка помаже детету да схвати сопствене проблеме, унутрашње сукобе и бриге које изазивају стрепњу: *да ли га отац и мајка заиста воле; како да се одвоји од родитеља, које воли и за које је снажно везан; како да дође до властитих суштинских снага; како да савлада страх од смрти; како пронаћи смисао живота* итд.

И неки други развојни психолози, као Клер Голомб, управо тако разумеју бајку и дечју опседнутост овим чаробним причама у којима препознају своје тешкоће, муке, тегобе, жеље, тежње и чежње. Проблеми ликова бајки добро су познати и блиски детету, и оно кроз слушање приче о њиховим пустоловинама проживљава и постепено савладава њима произведене емоције као што су туга, страх од губитка љубави, мржња,

гнев, љубомора, завист, осећање беспомоћности, кривице, патња, разочарање. "Бајке су усмерене ка вечним страховима и чежњама детињег доба, од напуштања, понижења и начина да се надмаши брат или сестра, стекне богатство и пронађе срећа на неком другом месту ..." (Голомб 2012, 204).

Ерих Фром, неофројдиста и представник хуманистичке психоанализе, сматра да бајка говори "заборављеним" језиком симбола, који путем *слика конкретних предмета и спољашњих догађаја* заправо представља скривени свет унутрашњих, несвесних психичких искустава. Оно што у манифестној причи бајке "изгледа као каузални след спољашњих догађаја" стоји уместо скривених, потиснутих унутрашњих збивања (Фром 2003, 29).

Једно од најзначајних питања у овом истраживању било је: *Зашто деца, по Вашем мишљењу, тако много воле бајке?* Оно је дато у отвореној форми, тако да се од родитеља захтевало да дају свој одговор, а не да само изаберу једну од понуђених могућности. Накнадно, пошто су дали своје одговоре, на основу њих је направљено шест категорија (четири различитих типичних разлога, једна категорија "нешто друго" и једна "не знам"). На овај начин постављено питање омогућава да се одговори родитеља анализирају не само квантитативно, статистички, већ и квалитативно.

Статистичка анализа показује (в. табелу 6) да су најчесталији одговори они који се могу уврстити у категорију *Зато што су бајке занимљиве, интересантне, необичне, чудне* (30%), затим следи категорија одговора *Зато што имају срећан крај* (12%), на трећем месту је *Због пуно маште, јер бајке развијају, подстичу децју машту* (11%), на четвртном месту је категорија *Зато што су то лепе приче* (8%), а на последњем је *Зато што делују умирујуће на дете* (3%). Има доста одговора који се не могу сврстати у ове категорије ("Због лепих илустрација", "Јер им се посвећује пажња", "Зато што брже заспе и лепо сањају", "Зато што им је интересантно што животиње причају", итд.)

Табела 6. *Зашто деца воле бајке?*

	фреквенције (f)	процент (%)
Занимљиве су, интересантне, чудне	62	29,4
Имају срећан крај	25	11,8
Због пуно маште (развијају, подстичу децју машту)	23	10,9
Зато што су лепе приче	16	7,6
Делују умирујуће	7	3,3
Нешто друго	78	37,0

Ево шта и како кажу родитељи чији су одговори у првој категорији:

- *Због вере у чуда (магични свет)*
- *Зато што су им интересантне и забавне*
- *Због необичних, чудних збивања и фантастичних детаља*

Ови одговори показују да родитељи добро разумеју дечју жељу за узбудљивим причама о чудесним дешавањима и магијским поступцима, али и да они сматрају да дечјој машти одговарају приче пуне маштовитих слика, немогућих ситуација и бића каквих нема у стварности. Они кажу:

- *Зато што и они сами маштају и онда верују у чуда*
- *Јер је у њима све могуће*
- *Због имагинарних бића каквих нема у стварности*

Одговори родитеља као на важан разлог привлачности бајки указују и на *срећан крај*, који је типичан за ову књижевну форму. Наиме, свака права бајка мора имати срећан крај (што, разуме се, не значи и обрнуто, тј. да је свака прича која има *happу end* – бајка!). Џ. Р. Р. Толкин (Толкин 1993, 77) каже да бајки, као приче, даје печат "изненадни срећни преокрет", обрт који на крају доноси јунацима искупљење за све муке и истинску радост, а малим слушаоцима уживање. А ево шта о томе кажу родитељи:

- *Због победе добрих дела и срећног краја*
- *Зато што се на крају све заврши лепо и добро*
- *Замислијају да су принчеви/принцезе и да ће се и њима осмехнути срећа*

Које бајке воле данашња деца

Свакако није случајно које бајке деца бирају као своје омиљене приче. Несумњиво постоји извесна скривена веза између животне историје и личности детета, његових проблема и страхова, с једне стране, и мотива изабране бајке, с друге стране. Постоје међу децом индивидуалне разлике у преференцији бајки. Па, ипак, има неколико бајки које већина деце сматра најлепшим и најузбудљивијим, односно које су најпривлачније деци као групи.

Отуд је разумљиво да смо на питање *Које бајке највише воле Ваша деца? Набројте барем три њихове најомиљеније бајке* добили прилично различите одговоре. Наиме, испитани узорак од преко 200 родитеља навео је укупно преко четрдесет различитих, деци омиљених, бајки и "бајки"! Али када се зброје фреквенце, резултати откривају да су следеће четири бајки најомиљеније међу нашом децом: *Црвенкапа*, *Пепељуга*, *Снежана* и *Трнова Ружица* (табела 7).

Табела 7. Које бајке највише воле Ваша деца

	фреквенције (f)	процент (%)
<i>Црвенкапа</i>	73	35
<i>Пепељуга</i>	56	26
<i>Снежана</i>	46	22
<i>Трнова Ружица</i>	29	14
Више њих	115	54

Осим ових, најчешће навођених бајки, родитељи као омиљене бајке своје деце наводе често још и приче као што су: "Ивица и Марица", "Вук и три прасета", "Ружно паче", "Бамби", "Мала сирена", "Златокоса", "Мачак у чизмама", "Зоро", "Петар Пан", "Краљ лавова", "Снежна краљица", "101 далматинац", "Покахонтас", "Моби Дик" и друге. У избору ових бајки јасно се види утицај цртаних филмова, посебно Дизнијевих екранизација бајки и сродних прича за децу.

Црвенкапа је најпознатија и код наше деце најомиљенија бајка, која се не завршава свадбом, те отуд спада у тзв. дечје бајке (Holbek 1987), односно у "бајке без свадбе" у којима је основни сукоб између родитеља и деце (ту се убраја и *Ивица и Марица*). *Црвенкапа*, девојчица са црвеном капом (*црвена боја* = еротика) својим пустоловним духом представља симбол одважног одрастања и полног сазревања. Ова бајка симболичким језиком говори о еротским искушењима девојчице која је тек ушла у период пубертета.¹ Наиме, њен прави а скривени проблем је што она стиче сексуалну зрелост у мушкој култури која забрањује, нарочито женској деци, еротске авантуре (Фром 2003, 187-190). *Црвенкапа* спремно напушта свој дом и одлази, упркос опасностима које је вребају, кроз густу шуму до баке. Она се не боји спољашњег света, већ настоји да ужива у лепоти природе (*бере цвеће*), а управо у тој бујној природи скрива се потенцијална опасност. Иако лепо васпитана, *Црвенкапа* због своје радозналости и храбрости долази у искушење и постаје плен заводника вука, који успева да је на превару "прождере". Њена добро знана судбина позива децу на опрез, јер упозорава малог читаоца/слушаоца да га лакомисленост и наивно поверење у нечије добре намере може скупо коштати и нехотице га довести у велику опасност.

Индикативно је и свакако није случајно да су се међу прве четири најомиљеније бајке наше деце нашле две у којима доминира мотив ро-

¹ Оно о чему ова бајка говори у виду алузија, на симболичан, скривени начин, искористила је једна компанија за отворену и провокативну рекламну поруку на билборду, где *Црвенкапа* уз поруку "Чувај се шумице и вука без гумице" промовише употребу кондома, видети семиолошку анализу ове кампање Драгана Антонијевић (2008, 13-38).

дитеља који злостављају или остављају своју децу. У *Пепељуги* мајка умире, отац се поново жени а зла маћеха и њене зловне кћери злостављају пасторку. *Пепељуга* је тумачена превасходно као прича о супарништву сестара. Напоран рад и *живот у пепелу* симболизује њен крајње бедан, инфериоран положај у поређењу са браћом и сестрама. Али истовремено, на једном дубљем нивоу тумачења, њен живот и она сама због тесне везе са *пепелом*, представља симбол поновног рађања и уздицања са дна, а тајанствену моћ Пепељуги даје њена веза са прецима преко огњишта, које је култно место у древној народној религији (Антонијевић 1991, 71).

У *Снежани*, љубоморна маћеха, која не може да се помири да није више најлепша на свету, покушава да убије своју пасторку која ју је надмашила у лепоти. Занимљива је и улога оца у овом типу бајки. Он је у њима или одсутан или је исувише неотпоран на захтеве своје доминантне жене. Тако, рецимо, у *Ивици и Марици* и неким другим причама, мајка/маћеха наговара оца, који је слаб, поводљив, да децу изложи смртној опасности (да их остави у шуми). "У овим и другим, сличним бајкама, отац се описује као одсутан, слабић, или несвестан патње које његово дете дуго трпи. Како се прича развија, спас долази у виду виле која је посланица-замена за добру мајку која наставља да штити Пепељугу; мушког лика који се одликује добротом и који одбија да убије Снежану, гостопримљивих патуљака који је примају у своју кућу и шармантног принца који је буди ..." (Голомб 2012, 199-200).

Бајке које воле родитељи

Занимљиво је видети које бајке су волели данашњи родитељи када су били деца. То је важно и само по себи, али и да би се упоредило са листом преференција за бајке код њихове деце.

Зато је у нашем истраживању постављено питање: *Које бајке сте Ви највише волели када сте били дете? Набројте неколико.* Наравно, и овде смо добили веома различите одговоре, наведено је преко тридесет различитих одговора. Најомиљеније, најчешће биране бајке код родитеља су: *Пепељуга*, *Црвенкапа*, *Снежана* и *Трнова Ружица*. То су исте бајке које воле и њихова деца, само што је редослед на врху нешто другачији: код деце је на првом месту *Црвенкапа*, а код родитеља *Пепељуга* (треће и четврто место заузимају исте бајке и код једних и код других) (табела 8).

Табела 8. Које сте бајке као дете највише волели?

	фреквенције (f)	процент (%)
<i>Пепељуга</i>	81	38
<i>Црвенкапа</i>	76	36
<i>Снежана</i>	69	33
<i>Трнова Ружица</i>	45	21
Више њих	92	44

Било би занимљиво испитати даље (дубинским интервјуом) зашто родитељи највише воле баш *Пепељугу*. Неки психолози сматрају да људи бирају као омиљену бајку ону чији се сиже најбоље уклапа у њихов рани животни сценарио, у "зацртану" линију водиљу, у конструисану схему животне судбине, а јунак бајке им тако постаје узор који следе у свом животу. Тако, рецимо, уколико се дете осећа у породици невољено, запостављено и одбачено, тада ће му се свидети бајка каква је *Пепељуга* или *Ханс мој јеж*, јер главна јунакиња/јунак, упркос почетној понижености, занемарености, патњи, болном животу у "запећку", касније налази своју истинску срећу (Sajfert 2009, 10).

Поред ове четири, родитељи као своје омиљене бајке наводе још и неке друге, али у нешто мањем броју него што је то случај када набрајају децје омиљене бајке. Родитељи од других бајки, које иначе наводе и код деце, као своје омиљене најчешће бирају и ове: "Ивица и Марица", "Мала сирена", "Принцеза на зрну грашка", "Бајка о рибару и рибици", "Храбри кројач", "Златокоса", "Аладинова чаробна лампа", "Мачак у чизмама" итд. Од родитељских омиљених бајки, којих код деце не сусрећемо, то су претежно српске бајке као што су "Чардак ни на небу ни на земљи", "Биберче", "Баш Челик" и друге. Најзад, када је реч о разлици, ваља приметити да родитељи много мање наводе нове ауторске бајке и "бајке" као што су "Покахонтас", "Зоро", "Петар Пан", "Краљ лавова" и друге које су преточене у цртане филмове, а које су омиљене код њихове деце.

Значајно је овде указати да на преференцију родитеља, када је реч о бајкама, не утичу ни пол, ни узраст, ни степен образовања, него једино – место боравка.

Корелациона анализа питања *Које сте бајке највише волели када сте били дете* у односу на место становања испитаника, показује да се значајно више испитаника из града него из села определило за бајку *Пепељуга* (49% : 26%) и за бајку *Снежана и седам патуљака* (40 : 24%). Разлика је статистички значајна (у првом случају на нивоу значајности Пирсоновог коефицијента $p=0,001$, а у другом на нивоу $p=0,014$). Овај податак се може објаснити тиме што је на селу мања концентрација одговора на прве четири бајке, него што је то у граду.

Корелација између ових демографских варијабли (пол, узраст, итд.) и одговора родитеља ни код неких других питања (нпр. *Зашто деца воле бајке, Да ли су бајке штетне*) није утврђена, тј. по правилу је веома ниска (мерена Пирсоновим коефицијентом корелације r) и није статистички значајна (тестирана χ^2 тестом).

Проблем суровости и агресивности у бајкама

Неки родитељи се у писмима читалаца јавно буне да су класичне, нпр. Гримове бајке прекомерно сурове и да обилују страшним сценама са крвожедним зверима, одвратним змајевима са седам глава, грозним и бруталним циновима, вештицама, демонима. Због њих деца увече не могу да заспе, боје се да прођу ноћу кроз мрачну собу, а ујутру се боје да иду у парк да их не би појео вук. Бајке попут *Црвенкапе*, *Снежане* или *Ивице и Марице* препуне су убијања, сакаћења, крви, отрова, прождирања деце и одраслих. Зато се ови забринуте и огорчени родитељи залажу да се Гримове и друге застрашујуће бајке "већ једном баце на сметлиште" (Воšković-Stulli 1983, 190).

Али не само родитељи, него и неки педагози верују да су бајке опасне за деčју психу. Тако, рецимо, у једном скорашњем истраживању родитеља које је извео Стив Хорсни у Енглеској, показало се да негде око 20% родитеља не жели да својој малој деци прича традиционалне, народне бајке, те да им радије причају неку "пригодну" савремену причу. Чак више од 50% британских родитеља сматра да су за дете штетне бајке попут "Ивице и Марице" или "Црвенкапе", јер садрже "грозне призоре" (у првој бајци вук прождире баку и Црвенкапу, а у другој малу децу остављају родитељи у шуми да умру, где их касније вештица напада и ради им о глави) (www.dailymail.co.uk/news/article-2100149). Ови призори, верују многи родитељи, могу да делују на децу трауматично: изазивају плач, несигурност, анксиозност, различите страхове, ноћне море и ужас.

Да бисмо видели како наши родитељи гледају на бруталности и агресивност у бајкама поставили смо питање тако да укажемо на различита мишљења и тиме олакшамо испитаницима да дају свој искрен одговор, односно да не воде рачуна о социјалној пожељности. Оно је гласило: *Постоје различита мишљења да ли су бајке добре за малу децу, с обзиром на то да у њима има пуно убистава, суровости, окрутног кажњавања итд. Шта Ви мислите, да ли су бајке штетне за децу?* Добијени резултати откривају да родитељи испитани у Србији имају знатно другачије мишљење о штетности бајке него у Великој Британији. О томе недвосмислено говоре бројке у табели 9.

Табела 9. *Шта мислите да ли су бајке штетне?*

	фреквенције (f)	процент (%)
Да	29	13,7
Не	182	86,3

Наши родитељи, који у великој већини (86%) *не верују* да су бајке због описа суровости и насиља неподобне за децу, ближи су ставовима многих савремених психолога који проучавају утицај ових фантастичних прича на децу.

По свему судећи, сматрају многи аналитичари и развојни психолози, "окрутне бајке" више плаше одрасле него децу. Наиме, одрасли људи, забринуте родитељи, а да и нису свесни тога, приписују деци своје властите зебње и страхове са којима се сусрећу када читају бајке. Родитељи често пројектују, учитавају у бајке и оно чега у њима нема, односно, у сваком случају, оно што њихова деца не виде. Они виде узрочност међу појавама које су очигледно само повезане, јер имају исту основу. Сурову казну у бајци они виде на другачији начин него деца. Пођимо редом.

Ако деца некада сањају страшне сцене комадања, падања, губљења у шуми, одсецања главе и друге језиве призоре, сличне онима из бајки, погрешно је закључивати да су бајке погубне и да су снове произвеле управо ове приче. Пре свега, и снови и приче настају из истог извора, из дечјих несвесних, често сузбијених и непревлданих нагонских жеља и њима изазваних страхова. А бајке су у односу на ове зебње и непревлдане страхове пре лековите приче, које уче децу како да их преваладају, него што делују штетно јер страхове тобож изазивају и појачавају.

Осим тога, за разлику од одраслих моралиста, деца веома добро схватају да оно што се дешава у бајци није стварно, да је то измишљено. Деца савршено тачно разликују причу о томе како је било "некада давно" у "једном царству" од света у којем она данас живе. Она уживају у раскошној причи баш као што уживају у игри која је лепа фикција, али је ограничена и простором и временом.

Најзад, сурова казна у бајци никада није приказана конкретно, детаљно, реалистички, грубо натуралистички, већ је у складу са поетиком бајке, стилизована, сведена, апстрактна, попут пуког симбола правде (уосталом и данас је богиња правде у савременим судским институцијама приказана са исуканим мачем, па никоме не пада на памет да тај мач схвати дословно као средство суровог кажњавања!). Деца прихватају кажњавање вештица и демонских бића, на наиван начин као природну, спонтану и готово неизбежну последицу рђавог понашања ових злих створења, а не као одмазду и садистичко иживљавање. Деци је најближе ретрибутивно схватање казне, по древном принципу *jus talionis*, одно-

сно "око за око, зуб за зуб". И заиста, казна у бајкама која на крају сустиже негативни лик је попут испуњења неке више, "божје правде", где злоковац страда управо онако како је он покушао да убије своју невину жртву (она је отеловљење пословице "Ко другоме јаму копа, сам у њу пада"). Отуда је потпуно погрешно избацивати из приче сцене кажњавања (као што то чине неки забринуте родитељи или издавачи), јер поента бајке, њен врхунац и за децу често најпривлачнији сегмент управо је тај крај где оно што је добро, коначно, после много мука и искушења, бива праведно награђено, а зло неумитно кажњено.

Чему лепом и добром уче бајке

На крају бајке, онај на почетку слаб, трапав или глупав дечак, пошто је убио аждају, постаје моћни и непобедиви јунак, па заслужено задобија љубав принцезе и, најзад, добија царски престо. Брак са принцезом, врста хијерогамије (свети брак), по Јунгу, заправо је симбол стицања унутрашњег јединства и склада опречних тежњи, помирења мушког и женског начела у личности (Јунг 1989, 30). Све у свему, срећан крај бајке, венчање и задобијање краљевства симболизује, сматра Јунг, успешно пређен пут индивидуације, односно достизање целовитости и склада личности, којом сада влада Сопство.

Психолози, почев од раних психоаналитичара и аналитичких психолога, преко Бетелхајма (Бетелхајм 1979), па до савремених развојних психолога (нпр. Клер Голомб), тврде да су народне бајке од виталног значаја за психички живот детета, за емоционални, социјални и морални развој личности. Бајке на суптилан, књижевно убедљив и деци близак начин указују на етичке проблеме и уче га да разликује добро од зла. Оне сугеришу да после много препрека и мука на крају добро увек тријумфује над злом и бескомпромисно се залажу за универзалне базичне моралне вредности (добро, правда, поштење, истина) и подстичу код деце човечност, несебичност, поштење, храброст и племенитост. "Концепција приче је једноставна, борба између добра и зла је јасно представљена тако да је деци лако да се идентификују са протагонистом. Они доживљавају узбуђење због авантуре као и тренутке страха али, као и у свим добрим бајкама, зло бива побеђено на драматичан начин" (Голомб 2012, 199).

Само онај који је спреман да напусти свој дом, ко има куражи да се одвоји од родитеља како би се суочио са својим страховима, ко је кадар да победи сопствени егоизам и да буде несебичан и праведан, само он ће наћи пут до вољеног бића и до себе самог у својој најдубљој суштини. Бајка указује да се до аутономије стиже тешко, по цену великих мука и

опасности, али нас и храбри да на том тешком путу истрајемо. Јунак бајке је узор за идентификацију који детету даје неопходну истрајност и самоувереност које су му потребне "да га не обесхрабре тешкоће на које наилази у својој борби да постане оно што јесте", каже Бетелхајм (Бетелхајм 1979, 220).

Бајке се, без обзира како то психолошки тумачили, завршавају оптимистички, зло је побеђено и одстрањено, добро је победило, правда је задовољена, а главни јунаци, после многих мука, могу да живе и уживају, срећни и задовољни (Требјешанин 2012, 16).

Нашим истраживањем желели смо да проверимо и то шта наши родитељи мисле о поенти бајке, чему лепом и добром оне уче децу. Зато смо и поставили питање отвореног типа – *Шта је то добро и лепо што дете може да научи из бајки* како бисмо омогућили родитељима да сами, својим речима што прецизније изразе своје аутентично мишљење. Касније смо њихове одговоре класификовали и сврстали у више одговарајућих категорија. Ево резултата представљених у табели 10.

Табела 10. *Шта је то добро и лепо што дете може да научи из бајки*

	<i>село</i>	<i>град</i>	<i>%</i>
Да добро увек побеђује зло	11.1%	6.3%	8,5
Развој маште (да маштају)	12.1%	1.8%	6,6
Да разликује добро од зла (шта ваља а шта не)	3.0%	9.8%	6,6
Усвајање просоцијалних вредности	9%	3,6%	6,2
Да ће бити срећан крај (оптимизам)	4.0%	3.6%	3,8
Да побеђује правда	2.0%	1.8%	2
Из више разлога	57.6%	73.2%	65%

Најчешће родитељи као вредност бајке наводе да у њој *добро увек побеђује зло* (8,5%), затим подједнако да дете *разликује добро од зла* и *развој маште* (6,6%), па онда *усвајање просоцијалних вредности* (6,2%), *оптимизам* (4%) и *победа правде* (2%).

Корелациона анализа одговора испитаника на ово питање и демографских варијабли, показује да се у одговорима статистички значајно разликују само испитаници из града и села. Утврђена је вредност хи-квадрата 19,295 на 7 степени слободе на нивоу сигнификантности Пирсоновог коефицијента $p=0,007$. Када се упореде испитаници из *села* и *града*, највише се разликују одговори попут: *Да разликује добро од зла* (село 3 : град 10%), *Усвајање просоцијалних вредности* (село 9: град 3,6%), *Развој маште (уче их да маштају)* (село 12 : град 2%) и *Да добро увек побеђује зло* (село 11 : град 6%). Нема значајне разлике у одговорима *Да побеђује правда* и *Да ће бити срећан крај (оптимизам)*.

Наведене опште категорије (*Да разликује добро од зла, Да побеђује правда*, итд.) обухватају заједничку суштину добијених различитих одговора, али истовремено скривају многе нијансе. Тако, рецимо, апстрактна категорија која носи назив "просоцијалне вредности", садржи читав низ разноликих људских особина и универзалних, темељних људских вредности као што су: *мудрост, племенитост, човечност, љубав, праштање, благост, труд, храброст, несебичност, саосећајност, доброта, самилост, истинољубивост, упорност*. Зато овде наводимо нека веома добро исказана схватања родитеља о педагошкој, етичкој и естетској вредности бајке, односно њихове одговоре на питање *Шта је то добро и лепо што дете може да научи из бајки*:

- *Да добро увек (на крају) побеђује зло*
- *Доброта и марљивост се награђују а злоба и лењост кажњавају*
- *Да не буде зао јер ће лоше проћи*
- *Да треба бити добар и то ће неко увек наградити*
- *Да зна шта је добро и како се треба понашати*
- *Да треба бити борбен и упоран, да се вреди борити за правду, љубав, истину ...*
- *Да постоји срећан крај и за оне несрећне*
- *Да увек постоји излаз*
- *Да после кише увек Сунце дође*
- *Да побеђује љубав*
- *Да увек на крају побеђује правда, доброта, поштење и искреност*
- *Дечаџи уче о јунаштву и храбрости, а девојке о љубави и поштењу*
- *Да су мудрост и праштање врлине*
- *Уче да маштају док их не сустигне реалност*
- *Да свет може бити леп*
- *Да је немогуће некада могуће*

На ово исто питање *Чему добром и лепом децу уче бајке*, одговорио је у свом делу *Значење бајки* и славни аналитичар Бетелхајм. Он каже да бајка симболичким језиком казује детету да само онај ко је истински смео, неустрашив, ко је довољно одважан да се одвоји од родитеља и да се суочи са својим страховима, ко је несебичан, племенит и праведан, само он ће успети да нађе пут до вољеног бића и до себе самог. Бајка, дакле, подучава дете "храбрости живљења". Њена уметнички уобличена, скривена, али детету разумљива порука, јесте: *"Бори се, не одустај, и твоји ће се снови остварити!"* Дакле, чувени психоаналитичар и извршни зналац бајки, психолошку, етичку и естетску вредност бајки види

управо у ономе што наши родитељи форумилишу као: *Увек постоји излаз или За упорног и борбеног је и немогуће могуће.*

Литература

- Антонијевић, Драгана. 1991. *Значење српских бајки*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Антонијевић, Драгана. 2008. О Crvenkapi, Dureksu и Ijutnji: производња, значење и ресерција једне бајке и једне рекламне поруке. *Етноантрополошки проблеми* 1: 13-38.
- "Arefairytalesscarytodayschildren". www.dailymail.co.uk/news/article-2100149.
- Бетелхајм, Бруно. 1979. *Значење бајки*. Београд: Југославија.
- Blythe, Sally Goddard. 2011. *The Genius of Natural Childhood: Secrets of Thriving Children*. London: Hawthorn Press.
- Воšković-Stulli, Маја. 1983. "Свијет бајке и дијете". У *Usmena književnost nekad i danas*. Београд: Prosveta.
- Голомб, Клер. 2012. *Стварање имагинарних светова: улога уметности, магије и снова у развоју детета*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јунг, Карл Густав. 1984. *О психологији несвесног*. Нови Сад: Матица српска.
- Јунг, Карл Густав. 2003. "О феноменологији духа у бајкама". У *Архетипови и колективно несвесно*. Београд: Атос.
- Лити, Макс. 1994. *Европска народна бајка: форма и суштина*. Београд: Орбис.
- Проп, Владимир Јаковљевич. 1982. *Морфологија бајки*. Београд: Просвета.
- Sajfert, Angela. 2009. "Моја најдража бајка". У *Živeti s bajkama*. Ingrid Ridel (ur.). Београд: Fedon.
- Толкин, Џон Роналд Руел. 1993. *Дрво и лист*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Требјешанин, Жарко. 1994. "Савремена истраживања склопа, стила и смисла бајке". У *Европска народна бајка*. Макс Лити (ур). Београд: Орбис.
- Требјешанин, Жарко. 2011. *Речник Јунгових појмова и симбола*. Београд: Завод за уџбенике.
- Требјешанин, Жарко. 2012а. "Значај маште, стваралаштва и снова за психички развој детета". У *Стварање имагинарних светова*. Клер Голомб (ур). Београд: Завод за уџбенике.
- Требјешанин, Жарко. 2012б. "Бајка". У *Лексикон психоанализе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Фројд, Сигмунд. 1920/1996. *С оне стране принципа задовољства*, Нови Сад: Светови.
- Frojd, Sigmund. 2011. *Porodični roman neurotičara i drugi spisi*. Београд: Službeni glasnik.
- Фром, Ерих. 2003. *Заборављени јези*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Holbek, Bengt. 1998. *Interpretation of Fairy Tales: Danish Folklore in a European Perspective*. Helsinki: FF Communications 239.

Žarko Trebješanin

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

Goran Jovanić

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

Mladen Stajić

Institute of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Why Contemporary Children and Adults Like Fairytales

The paper is based on field research on parents' opinions and attitudes toward fairytales. The research was conducted in 2012, using a specially prepared questionnaire. The sample consisted of rural and urban parents of both sexes in Jagodina and Levca county. The paper represents an analysis of the opinions of parents on the pedagogical and psychological importance of the fairytale as a genre of folklore. The results show who tells fairytales to children today, and which traditional fairytales are favored by contemporary children and their parents. Empirical data provides us with a reliable answer to the question of what contemporary parents in Serbia think about whether "brutal" or "bloody" fairytales are harmful to children or not. The discovery of what parents think about why children like fairytales and what they can learn from the fantastic stories is especially important.

Key words: fairytales, parents, children, favorite fairytales, psychological importance of fairytales, cruelty in fairytales

Pourquoi les enfants et les adultes d'aujourd'hui aiment les contes de fée

Cette étude est le résultat d'une étude de terrain empirique sur l'opinion et l'attitude des parents vis-à-vis des contes de fée. L'étude a été menée grâce à un questionnaire spécialement conçu en 2012 sur un échantillon de parents des deux sexes interrogés en ville et à la campagne, à Jagodina et dans les villages de la région de Levča. Ici sont présentées et analysées les opinions des parents sur l'importance pédagogique et psychologique du conte de fée en tant que genre folklorique. Les résultats révèlent qui aujourd'hui raconte des contes de fée aux enfants, puis quels sont les contes de fée traditionnels les

plus populaires auprès des enfants d'aujourd'hui et de leurs parents. À l'appui des résultats empiriques nous pouvons répondre avec certitude si les parents en Serbie trouvent que les contes de fée "brutaux", "sanglants", sont nocifs pour les enfants ou non. Il est particulièrement intéressant de connaître l'opinion des parents sur les raisons pour lesquelles les enfants aiment les contes et sur ce qu'il y a de positif et de beau à apprendre de ces histoires fantastiques.

Mots clés: conte de fée, parents, enfants, contes de fée favoris, importance psychologique du conte de fée, cruauté dans les contes

Primljeno / Received:: 22. 12. 2012.

Prihváeno / Accepted for publication: 19.01.2013.